

*dr hab. Marek Leszczyński, prof. UJK*¹

Instytut Nauk o Bezpieczeństwie
Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

Bezpieczeństwo ekologiczne w poszerzonej domenie bezpieczeństwa²

WPROWADZENIE

Trudno rozpatrywać współczesne bezpieczeństwo zarówno w wymiarze narodowym, jak i międzynarodowym bez zwrócenia uwagi na wymiar ekologiczny. Kontekst ten jest obecny w literaturze przedmiotu co najmniej od kilku dekad, a zwłaszcza w ostatnich latach zyskał na znaczeniu ze względu na nasilający się kryzys klimatyczny, ekologiczny i coraz więcej konfliktów zbrojnych, w których przedmiotem rywalizacji są zasoby naturalne. Zasoby środowiska rozumiane są zwykle jako krajobraz wraz z tworam i przyrody nieożywionej oraz naturalnymi i przekształconymi siedliskami przyrodniczymi z występującymi roślinami, zwierzętami i grzybami. W prawie międzynarodowym pojęcie przyrody odnosi się zazwyczaj wyłącznie do występujących w stanie dzikim roślin i zwierząt oraz ich naturalnych siedlisk (Ciechanowicz-McLean (red.), 2009, s. 322–323).

Podjęcie do ekologii ulega stałej ewolucji. Na początku XX w. do zasobów naturalnych zaliczano te elementy środowiska, które wtedy były niezbędne do rozwoju cywilizacji: wodę, drewno, żelazo, węgiel i produkty rolne. Z czasem w definicji tej pojawiły się nowe składniki, zwłaszcza od lat 70. XX w., kiedy w dyskursie publicznym problem zanieczyszczenia środowiska naturalnego i kurczenia się zasobów naturalnych stał się jedną z głównych osi sporu politycznego między lewicą a prawicą. Nowe komponenty uwzględniane w opisie zasobów naturalnych to: czyste powietrze, przestrzeń geograficzna, ekosystem i klimat. Ponadto do tej kategorii zalicza się współcześnie: bogactwa mineralne (minerały,

---

¹ Adres korespondencyjny: Instytut Nauk o Bezpieczeństwie, Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach, ul. Uniwersytecka 15, 25-406 Kielce; e-mail: marek.leszczyński@ujk.edu.pl. ORCID: 0000-0002-4951-1974.

² Środki na badania w ramach UJK.

gleby, wody, powietrze, roślinność i zwierzęta), siły przyrody oraz walory środowiska decydujące o jakości życia człowieka (przestrzeń geograficzna, piękno krajobrazu, mikroklimat) (Legutko-Kobus, Jastrzębowska, 2011, s. 427). Bezpieczeństwo ekologiczne dotyczy zachowania środowiska naturalnego na poziomie koniecznym do przetrwania i rozwoju ludzkości. Zmiany środowiskowe są zagrożeniem nie tylko dla ekosystemu, lecz także dla trwałego i zrównoważonego rozwoju, dobrobytu i jakości życia populacji. W literaturze przedmiotu spotkać możemy rozróżnienie na bezpieczeństwo ekologiczne i bezpieczeństwo środowiska. Bezpieczeństwo środowiska koncentruje się bardziej na kwestiach bezpieczeństwa, zaś bezpieczeństwo ekologiczne kładzie nacisk na konsekwencje ekologiczne działalności człowieka i stawia w centrum zainteresowania system ekologiczny. Przedmiotem referencyjnym bezpieczeństwa jest w tym przypadku nie państwo czy jednostka ludzka, lecz system ekologiczny jako całość (Czaputowicz, 2012, s. 94).

W artykule podjęto rozważania nad bezpieczeństwem ekologicznym w ujęciu holistycznym odnoszącym się zarówno do dorobku nauk o bezpieczeństwie, jak też podejścia socjoekonomicznego. Zasadniczym celem opracowania jest wskazanie na rosnące znaczenie bezpieczeństwa ekologicznego w analizach i studiach nad bezpieczeństwem, w kontekście narastających zagrożeń ekologicznych i ich wielowymiarowych skutków dla funkcjonowania systemu społeczno-ekonomicznego. Jako metodę badań przyjęto analizę krytyczną oraz studia literaturowe. Artykuł ma charakter przeglądowy i teoretyczny.

BEZPIECZEŃSTWO EKOLOGICZNE JAKO OBSZAR BADAŃ

Od lat 60. XX w. w dyskusjach naukowych coraz częściej pojawia się pojęcie kryzysu ekologicznego, które ma dość niejednoznaczny charakter. Zjawisko opisywane jako kryzys ekologiczny trwa wiele lat i jest obserwowane jako nasilenie, a nawet przesilenie dla świata żywego, w tym człowieka. Kryzys ekologiczny ma wiele wymiarów: ekologiczny, społeczny, ekonomiczny, antropologiczny, cybernetyczny i termodynamiczny (Dobrzańska, Dobrzański, Kiełczewski, 2009, s. 77–80). Kryzys ekologiczny jest definiowany jako relacja między cywilizacją ludzką a przyrodą, której skutkiem mogą być zmiany w środowisku przyrodniczym prowadzące do ograniczenia i zahamowania rozwoju społeczno-gospodarczego w wymiarze globalnym bądź lokalnym (Legutko-Kobus, Jastrzębowska, 2011). Współczesny kryzys ekologiczny charakteryzuje występowanie zespołu cech, które stanowią szczególne zagrożenie dla przyszłości i stabilności systemów bezpieczeństwa. Do tych cech zaliczyć można: globalny, totalny i kompleksowy charakter, występowanie ostrych barier ekologicznych, „neokolonializm ekologiczny”, ograniczenie suwerenności państw narodowych w odniesieniu do

gospodarowania środowiskiem na rzecz działań związanych z międzynarodowym bezpieczeństwem ekologicznym.

W ostatnich 30 latach znacząco wzrosła liczba regulacji prawnych prawa międzynarodowego dotyczących ochrony środowiska i liczba aktów prawnych tzw. miękkiego prawa międzynarodowego, czyli deklaracji i uchwał organizacji międzynarodowych. Bezpieczeństwo ekologiczne zawiera w sobie także problematykę bezpieczeństwa biologicznego, czyli działań zmierzających do ograniczenia lub eliminowania potencjalnego zagrożenia związanego z wykorzystaniem biotechnologii i jej produktów. Regulacje prawa międzynarodowego związane z bezpieczeństwem biologicznym zawiera m.in. Protokół z Kartageny o bezpieczeństwie biologicznym, przyjęty w Montrealu w 2000 roku. Główne ujęcia związków bezpieczeństwa ze środowiskiem naturalnym koncentrują się na: wpływie zmian w środowisku na bezpieczeństwo narodowe (np. podnoszenie się poziomu mórz), oddziaływaniu operacji militarnych na stan środowiska (próby nuklearne służące testowaniu broni), wpływu zmian środowiskowych na bezpieczeństwo człowieka (migracje będące skutkiem zmian klimatu) oraz oddziaływaniu zmian w systemie ekologicznym na konflikty (wojny o wodę, wojny o surowce naturalne). Dość powszechnie znana jest rywalizacja o dostęp do zasobów ropy naftowej oraz ich kontrolę.

Ostatnio na znaczeniu zyskuje inny rodzaj rywalizacji – rywalizacja o zasoby wody pitnej, która stała się dobrem rzadkim i trudno dostępnym zwłaszcza w kontekście zmian klimatycznych. Rywalizacja o wodę występowała i w poprzednich epokach, w przyszłości jednak może się zaostrzyć, przyjmując postać konfliktów zbrojnych. Będą to konflikty wyjątkowo bezwzględne, gdyż w grę będzie wchodzić istnienie całych państw. Dotyczyć one będą przede wszystkim górnych biegów życiodajnych rzek (Bartkowiak, 2013, s. 108–109). Badacze dzielą zagrożenia dla środowiska naturalnego na: wolno nadchodzące, takie jak zmiany klimatyczne, które wpływają na ocieplenie, szybko nadchodzące hydrometeorologiczne, w tym ekstremalne warunki pogodowe, szybko nadchodzące geofizyczne, takie jak trzęsienia ziemi, tsunami i erupcje wulkanów oraz będące wynikiem działania człowieka, takie jak katastrofy budowlane, wypadki przemysłowe i drogowe (Brauch, 2008). Na bezpieczeństwo środowiska składają się cztery komponenty (Czaputowicz, 2012, s. 95):

- bezpieczeństwo zasobów naturalnych, które dotyczy rywalizacji o rzadkie zasoby na poziomie globalnym i lokalnym oraz użycie i przepływ materiałów – proliferacja materiałów rozszczepialnych,
- bezpieczeństwo energetyczne, które obejmuje dostęp do źródeł energii koniecznych do rozwoju gospodarczego kraju (i zagrożenia z tym związane),
- bezpieczeństwo środowiskowe w tradycyjnym rozumieniu, dotyczące zapobiegania degradacji środowiska naturalnego,
- bezpieczeństwo biologiczne, na które składa się utrzymanie zdrowia społeczności i stabilności krytycznych systemów biologicznych obejmujących produkcję

rolniczą, zasoby morskie i tzw. infrastrukturę naturalną: lasy, bagna, lokalne habitaty.

W tradycyjnym pojmowaniu bezpieczeństwa, wyrosłym z paradygmatu realistycznego, podmiotem jest państwo, natomiast zmiana środowiskowa jest przedmiotem zainteresowania o tyle, o ile może stać się przyczyną konfliktów zbrojnych między państwami. Z kolei w podejściu ekologicznym (ekorozwojowym) bezpieczeństwo środowiskowe dotyczy wpływu działalności ludzkiej, w tym w dziedzinie wojskowej, na środowisko naturalne. W takim ujęciu aktywność badawcza koncentruje się na środowisku naturalnym. Znane jest jeszcze podejście akcentujące wpływ zmiany środowiskowej na bezpieczeństwo ludzkie (Barnett, 2010, s. 236). W kontekście nasilającego się kryzysu klimatycznego oraz ekologicznego trwają intensywne prace nad poszukiwaniem nowych metod zaspokajania potrzeb energetycznych ludności. Rozwój alternatywnych, w stosunku do tradycyjnych sposobów wytwarzania energii, m.in.: OZE, energetyka rozporoszona, małe elektrownie atomowe, wykorzystanie sił natury (wiatru, słońca, wody) daje nadzieję na stopniowe, niemal całkowite wyeliminowanie węglowodorów jako podstawowych źródeł energii dla ludzkości. Działania te mają wymiar zarówno polityk krajowych, jak też inicjatyw o charakterze ponadnarodowym – m.in. cele klimatyczne Unii Europejskiej.

Badacze wyróżniają w ramach podejść do bezpieczeństwa ekologicznego: ekologizm, bezpieczeństwo wspólne, środowiskową przemoc, zieloną obronę oraz bezpieczeństwo ludzkie. Wymienione podejścia czerpią ideowo przede wszystkim z nurtu nowej lewicy (na kanwie rewolucji 1968 roku). Nowa lewica kwestionowała dogmaty, na których opierało się społeczeństwo burżuazyjne. Swoisty zwrot w stronę środowiska naturalnego i integracji życia ludzkiego ze środowiskiem z czasem stał się elementem szerszego programu politycznego. Intelktualną podstawą „zwrotu ekologicznego” stała się filozofia odpowiedzialności Hansa Jonasa, który sformułował przesłanie ekologizmu. Znajdujący w ten sposób bezpośrednie podstawy filozoficzne i aksjologiczne ekologizm występuje w dwóch odmianach: ekologii płytkiej (skupiającej się na poszukiwaniu rozwiązań łączących ze sobą poszanowanie środowiska i zaspokojenie potrzeb ludzkich obywateli krajów wysokorozwiniętych) oraz: ekologii głębokiej (która podejmuje wyzwania globalne, jej celem jest upodmiotowienie natury w relacjach z człowiekiem, składowym przyrody nadaje się atrybuty podmiotowe – humanizacja przyrody) (Izdebski, 2017, s. 111–112).

Nurty wyrosłe z krytyki państwowocentrycznego myślenia o bezpieczeństwie postrzegają alternatywnie w stosunku do narracji realistycznej przedmiot bezpieczeństwa – państwo, jednostka, środowisko naturalne, siły zbrojne, źródło zagrożenia – wojna, aktywność ludzka, zmiana środowiskowa, ruchy ekologiczne i pokojowe, a także poziom analizy – ekosystem, państwo, organizacja międzynarodowa, lokalny (Czaputowicz, 2012, s. 98). Intersujące podejście do badań

ekologii prezentuje socjoekonomiczne ujęcie problemu obecne w nurcie ekonomii ekologicznej. Uwzględnienie praw termodynamiki w ekonomii w latach 70. XX w. było kluczowe dla powstania nowego rozumienia ekonomii, które stało się znane jako ekonomia ekologiczna. Zgodnie z pierwszym prawem termodynamiki w zamkniętym systemie nie może dojść ani do wytworzenia, ani do zniszczenia masy bądź energii. W tym kontekście Ziemia jest systemem otwartym – wymienia zarówno materiały, jak i energię z szerszym otoczeniem, ale w praktyce system jest zamknięty, ponieważ wymiana materialna jest znikoma. Najważniejsza wymiana energii zachodzi zaś między Ziemią a Układem Słonecznym. Oznacza to, że ludzkie działania mogą tylko zmieniać materiały, ale nie je niszczyć. Wszystkie systemy gospodarcze oparte na przetwarzaniu materiałów produkują masę odpadków równą masie zużytych surowców. Odpadki te trafiają do ekosystemów Ziemi, które muszą je następnie wchłoniąć, jeśli tylko są do tego zdolne. Jeżeli nie uda się ich wchłoniąć, następuje ich metamorfoza wraz z nieodwracalną zmianą przedmiotu i spadkiem funkcjonalności ekosystemów.

W ekonomii ekologicznej wiele uwagi poświęcono skali działalności twórczej i konieczności jej ograniczenia (stan równowagi, postwzrost), jednak również jakość materiałów trafiających do środowiska wpływa na konsekwencje i wynikłe zmiany. Dlatego też głównym problemem jest nie tylko skala ludzkiej działalności, ale także jej rodzaj (opady toksyczne, promieniowanie, modyfikacja genetyczna, transmisje mikrofalowe, plastiki) (Piekarska (red.), 2018, s. 198). Zgodnie z drugim prawem termodynamiki jakość energii ulega zmianom, od energii użytecznej (niski poziom entropii) do energii coraz mniej użytecznej (wysoki poziom entropii), dążąc do równoważności rozproszenia i wyrównania jakości całej energii (w systemie izolowanym). Proces ten jest nieodwracalny dopóki, dopóty nie zostanie dodana energia z innego systemu. Prawo entropii odczytano jako źródło absolutnego ograniczenia systemów gospodarczych. Oznacza to, że istnieją podstawowe biofizyczne ograniczenia ludzkiej działalności. Dostępne surowce mineralne o wysokiej koncentracji (niska entropia) są ograniczone, a dostępna użyteczna energia (o niskiej entropii) pochodzi właśnie z tych surowców, ze Słońca i ruchu planet. Nowoczesna gospodarka i związane z nią społeczeństwo uformowały się na pierwszym z tych źródeł – paliwach kopalnych. Georgescu-Roegen wyprowadził ze swojej interpretacji klasycznej entropii celowość ograniczenia wzrostu i potrzebę unikania przedmiotów zbytku z metali, których przyszłe pokolenia będą potrzebowały w celu podstawowej produkcji żywności. Koncepcja metabolizmu społecznego czerpie z osiągnięć związanych z entropiczną wizją gospodarki. Skupia się na wzajemnych biofizycznych przepływach energii i materiałów między systemami ludzkimi a naturą, uwzględniając zarazem mechanizmy przyczynowe stojące za ich wzorcami i dynamiką.

W ostatnich dekadach badania nad metabolizmem społecznym pokazały, że industrializacja doprowadziła do zmiany metabolizmu, która przyniosła nie-

spotykany dotąd wzrost wskaźnika metabolicznego (wskaźnika nakładów) przy jednoczesnym zmniejszeniu udziału odnawialnej biomasy i zwiększeniu ilości materiałów przechowywanych w zasobach infrastruktury zabudowanej. Pokładający wiarę w technologii czy ci, którzy chcą utrzymać system w obecnej postaci mają nadzieję, że wzrost gospodarczy będzie wciąż możliwy przy jednoczesnym ograniczaniu nakładów materiałowych i energetycznych. W perspektywie nie widać jednak całkowitej dematerializacji czy rozprzęgnięcia (oddzielenia wzrostu gospodarczego od konsumpcji materialnej), a sytuacje, w których to rzekomo nastąpiło są jedynie iluzją – przeniesiono produkcję w inne części świata, w istocie dokonano „dyslokacji” problemu.

Kolejnym powszechnym sposobem umniejszania znaczenia rzeczywistości biofizycznej jest skupienie się na pieniężnej wartości produkcji – zazwyczaj zaliczanej jako produkt krajowy brutto (PKB) – jako wartości względnej wzrastającej w stosunku do zużycia surowców. Jednak ta wartość względna ma sama w sobie niewielkie znaczenie w kontekście wpływu na środowisko i wyzysku społecznego. Wartość PKB może wzrastać wraz ze wzrostem zanieczyszczenia wymagającego zneutralizowania i liczby osób chorych – nic tak nie podwyższa PKB jak wielkowiarymowa katastrofa. W nurcie ekonomii klasycznej (zwłaszcza w narracji neoliberalnej) dominuje wiara w postęp techniczny i znaczenie nowych technologii. Tymczasem praca wielofunkcyjnych urządzeń elektronicznych generuje ślad węglowy, a gorączkowy popyt na tego typu urządzenia podsycany przez dostawców generuje popyt na niezbędne do ich wytwarzania komponenty – m.in. metale ziem rzadkich. Generuje to zjawisko znane jako „przekleństwo zasobów” – występowanie tego typu bogactw w krajach o niskim poziomie rozwoju ekonomicznego, które niezdolne do osiągnięcia korzyści z posiadanych zasobów stają się przedmiotem agresji – włącznie z konfliktami militarnymi o podłożu surowcowym. W miarę uszczuplania się dostępnych surowców, zgodnie z przewidywaniami ekonomii neoklasycznej, będzie wzrastać ich wartość, co przy pozostałych warunkach niezmiennych oznaczać będzie zwiększenie wartości PKB bez zmian ilości nakładów materialnych. W tym kontekście tak powszechna fetyszyzacja PKB, która w istocie prowadzi do katastrofy nie tylko ekologicznej, ale także społecznej nie ma żadnych moralnych i racjonalnych podstaw. Wynika ona pośrednio z dominacji szkoły neoklasycznej w ekonomii, a także z kolonizacji tego sposobu myślenia na inne nauki społeczne i praktykę polityczną.

EKONOMIZACJA STOSUNKÓW SPOŁECZNYCH JAKO ZAGROŻENIE

Krytycy jednowymiarowej rzeczywistości opartej o zysk ekonomiczny od dawna postulują alternatywną wizję człowieka opartą o holistyczną koncepcję równowagi w zaspokajaniu potrzeb materialnych, duchowych, społecznych i kultural-

nych. Traktowanie gospodarki jako systemu rynkowego ustalającego ceny, sprowadzenie ekonomii do dedukcyjnego tworzenia modeli matematycznych oznaczało zredukowanie wszystkich bytów do przedmiotów. Z powyższego względu ekonomia socjoekologiczna ma na celu zrewidowanie wspólnych zarówno ekonomii głównego nurtu, jak i ekonomii heterodoksyjnej karykaturalnego ujmowania gospodarki i zanegowania możliwości pojawienia się systemów alternatywnych (Spash, Asara, 2018, s. 197). Błąd w stosunkach międzyludzkich określić można jako ich ekonomizację – utowarowienie, a wynika on ze swoistej „kolonizacji” myśli społecznej, a częściej nawet praktyki życia społecznego przez narrację neoliberalizmu gospodarczego. Problem ten dotyczy ogółu stosunków społecznych, w tym dóbr i wartości, które z założenia nie powinny i w istocie nie mogą podlegać utowarowieniu. Ekonomisci ukierunkowani społecznie skupiają się na ogólniejszych kwestiach, kładą nacisk na motywacje człowieka i jego zachowania w ramach struktur społecznych (organizacji, kultury). Ekonomisci o podejściu krytyczno-instytucjonalnym, zajmujący się ekonomią ekologiczną zwracają uwagę na reguły formalne, normy i konsekwencje czy praktyki (Spash, Asara, 2018).

Ekonomiczny determinizm bezpieczeństwa sprawia, że ekonomia przenika treść, mechanizmy, struktury czy potrzeby i interesy bezpieczeństwa każdego podmiotu, stanowiąc jego podstawę i zarazem źródło uwarunkowań (Haliżak, 1997). Ekonomizacja bezpieczeństwa wynika z kilku czynników takich jak: postęp naukowo-techniczny, zmiany postrzegania i znaczenia przestrzeni dla państw, wzrostu rywalizacji między państwami o zasoby i kapitały. Ponadto w wyniku globalizacji rosną współzależności między państwami wynikające z przepływów towarów, kapitałów, ludzi i idei. Wzrasta poziom zadłużenia międzynarodowego (zjawisko zależności finansowej i politycznej), pojawiają się nowi aktorzy stosunków międzynarodowych – korporacje transnarodowe, występują na szeroką skalę strefy głodu, niekontrolowanych migracji, lokalnych konfliktów zbrojnych o zasoby wody i inne zasoby przyrodnicze (Książopolski, 2016, s. 14–15). W tym kontekście istotne jest przemyślenie roli, jaką ma pełnić prowadzenie działalności gospodarczej, na ile realizuje ona rzeczywiste potrzeby człowieka, a w jakim stopniu jest źródłem destrukcji. Prowadzenie działalności gospodarczej jest niezbędne do przetrwania człowieka, do tego, by lepiej zaspokoił on swoje potrzeby. Jednakże przez całe wieki rozwoju ludzkości gospodarowanie było podporządkowane innym celom i wartościom, uznanym za nadrzędne dla człowieka i społeczeństwa, a nie tylko podmiotów gospodarczych. Gospodarowanie było zakorzenione w kulturze i instytucjach, będących wytworem życia społecznego. Od kilkudziesięciu lat jest odwrotnie – to gospodarka narzuca wartości społeczeństwu, a nauki społeczne zaczęły być „kolonizowane” przez myślenie ekonomiczne, rozpoczęła się droga do „imperializmu ekonomicznego”.

Ekonomia liberalna, a zwłaszcza neoliberalna, głosi pochwałę egoizmu, egocentryzmu i ciągłej rywalizacji – społeczeństwo jako dżungla. Rywalizacja

nazywana jest w podręcznikach ekonomii konkurencją i wiąże się ją z efektywnością – utożsamianą przez niektórych z racjonalnym działaniem. Współcześni ekonomiści głównego nurtu weszli w rolę „szamanów” pouczając przedstawicieli pozostałych nauk społecznych, polityków i społeczeństwo co należy, a czego nie należy robić. Zysk ekonomiczny utożsamiany ze szczęściem, stał się wyznacznikiem wartości wszelkich działań natury społecznej.

Z uwagą godną innej sprawy, wyznawcy neoliberalizmu troszczą się bardziej o warunki, w jakich działają firmy, w tym wielkie korporacje, niż o warunki, w jakich żyją lokalne społeczności, pracownicy czy państwo. Jedną z największych ułomności ekonomii jest niedocenywanie tego, co nie jest wartościowane czy wycenione przez rynek, a jest ważną wartością dla jednostek i społeczeństwa – zasoby przyrodnicze i kulturowe. Zamiast tego obserwujemy swoistą fiksjację na dobrach i usługach rynkowych, których wkład w dobrostan człowieka bywa wątpliwy, albo wręcz szkodliwy. Ta ciągła dążność do utowarowienia stosunków społecznych jest źródłem zniewolenia, a także przemocy dla wielu ludzi. Zwłaszcza tych, którzy nie mają nic do zaoferowania, poza własną pracę najemną. Przemocy ekonomicznej doznaje coraz więcej osób, zwłaszcza w krajach o niskim poziomie rozwoju ekonomicznego i instytucjonalnego (Wilkin, 2015, s. 19–29).

ZAGROŻENIA EKOLOGICZNE I POLITYKA EKOLOGICZNA PAŃSTWA

Każde z państw narażone jest na agresję ekologiczną zewnętrzną i wewnętrzną. Oznacza to, że czynniki destrukcyjne dla równowagi ekosystemu mogą pochodzić zarówno z terytorium danego kraju, jak też w dowolnego regionu Świata (granice polityczne nie mają tu żadnego znaczenia). W związku z tym działania podejmowane dla osiągnięcia bezpieczeństwa ekologicznego nie mogą ograniczać się tylko do działań jednego państwa. Bezpieczeństwo ekologiczne wymaga wielu spójnych działań we współpracy z sąsiadami. Działania te dedykowane są (Legutko-Kobus, Jastrzębowska, 2011, s.431):

- zabezpieczeniu odpowiednich zasobów dyspozycyjnych wody,
- zachowaniu rolniczych terenów uprawnych (w tym właściwości produkcyjnej gleb, stosunków wodnych, różnorodności biologicznej),
- niezmnieszaniu zasobów leśnych,
- zwiększaniu powierzchni obszarów chronionych,
- propagowaniu turystyki zrównoważonej,
- ochronie krajobrazu.

Do stałych elementów działań w obszarze bezpieczeństwa ekologicznego należy także utrzymanie odpowiedniego stanu elektrowni atomowych, rurociągów naftowych i gazociągów, aby zminimalizować potencjalne zagrożenia skażeniem radioaktywnym i wyciekami z rurociągów (Soroka, 2009). Nasilająca się antropo-

presja doprowadziła do zagrożeń środowiskowych określanych mianem globalnych problemów środowiska. W literaturze przedmiotu spotykamy cztery rodzaje zagrożeń środowiskowych (Czajka, Becla, 2007, s. 192–193):

- problemy wywołane w skali globalnej, których konsekwencje ekologiczne są odczuwalne w skali lokalnej i globalnej – globalne zmiany klimatyczne, ubytek warstwy ozonowej,
- problemy wywołane w skali lokalnej, ze względu na powszechność zjawiska mające zarówno lokalne jak i globalne znaczenie – zanieczyszczenie wód słodkich i słonych, degradacja powierzchni Ziemi, wylesienie,
- problemy lokalne ograniczające dostęp do określonych zasobów naturalnych – nadmierna eksploatacja surowców naturalnych,
- problemy wywołane lokalnie, oddziałujące lokalnie, ale powszechnie występujące na całym świecie – gromadzenie odpadów, w tym niebezpiecznych, ograniczenie bioróżnorodności w skali lokalnej.

Role polityki ekologicznej jest zapewnienie bezpieczeństwa ekologicznego państwa. W Polsce przyjęto założenia i wytyczne polityki ekologicznej państwa do roku 2030. Powinno to znaleźć odzwierciedlenie w odpowiednich strukturach zarządzania państwem na szczeblu krajowym, wojewódzkim i lokalnym oraz w takim podziale kompetencji i zadań, który pozwoli na to, aby cele na każdym szczeblu były wyznaczane w oparciu o rozpoznanie potrzeb, zaś środki do ich osiągnięcia – dobierane z uwzględnieniem kryteriów efektywności ekologicznej i ekonomicznej. Szczególne znaczenie w osiągnięciu celów polityki ekologicznej przypisane jest jednostkom samorządu terytorialnego. W ich gestii leży racjonalne planowanie zagospodarowania przestrzennego, które pomaga chronić ludność przed zanieczyszczeniami powietrza i hałasem, suszami i powodzią oraz stratami przez nie powodowanymi, jak również przyrodę przed nadmierną presją.

Dążenie do poprawy jakości życia powoduje stałą potrzebę rozwoju, co jednak jest możliwe tylko dzięki zrównoważonemu korzystaniu z zasobów przyrodniczych, w tym zrównoważonemu korzystaniu z żywych zasobów morskich. Użytkowanie zasobów przyrodniczych to prawo obywateli, a jednocześnie obowiązek władz publicznych, polegający na tym, aby zapewnić trwały dostęp do tychże zasobów przyszłym pokoleniom. Żadna z form działalności człowieka nie powinna (o ile jest to możliwe w danych uwarunkowaniach społeczno-gospodarczych) powodować trwałego pogarszania stanu zasobów przyrodniczych. Jeżeli zaś to nastąpi, należy przeprowadzić działania kompensacyjne, remedacyjne lub rewitalizacyjne oraz odtworzeniowe w odniesieniu do odpowiednich elementów środowiska, których stan został pogorszony. Proces rozwoju będzie monitorowany za pomocą odpowiednich wskaźników umożliwiających ocenę takich aspektów jak: poprawa jakości wody i powietrza, ograniczenie wpływu na zmiany klimatu oraz właściwy stan ochrony rodzimych gatunków i siedlisk oraz usług świadczonych przez ekosystemy.

ZAKOŃCZENIE

Kryzys klimatyczny i ekologiczny, jakiego doświadczamy jako ludzkość, jego nasilenie się i globalna skala zagrożeń zmuszają coraz częściej decydentów politycznych, ale także pojedynczych konsumentów i obywateli nie tylko do refleksji co do kierunków rozwoju ekonomiczno-społecznego, ale także do podjęcia aktualnych działań i decyzji. Decyzje te związane są z naszymi codziennymi wyborami konsumenckimi oraz decyzjami, co i ile produkować podejmowanymi przez podmioty gospodarcze. Zgubne dla systemu ekologicznego, świata przyrody, w konsekwencji człowieka okazało się zdominowanie kategorii wartości wymiennej nad kategorią wartości użytkowej. Odpowiedzialna decyzja konsumencka powinna być poprzedzona pytaniem – jakie wartości użytkowe generuje dla mnie konkretny produkt czy usługa? Ponadto świadomość zakupowa powinna być wzmocniona o wiedzę dotyczącą generowania śladu węglowego. Strona podażowa rynku z kolei już od dawna wymaga zmiany filozofii prowadzenia biznesu – generowanie wysokiej wartości ekonomicznej, a w konsekwencji zysku musi zostać powiązane z wydłużeniem cyklu życia produktu. Służyć temu musi wprowadzenie i skuteczne egzekwowanie standardów produkcji i świadczenia usług, które w efekcie zwiększą wartość użytkową dla klienta finalnego w powiązaniu z trwałością i długowiecznością produktów. W innym przypadku Ziemia w dalszym ciągu stanowić będzie „śmietnik” ludzkiej bezmyślności konsumpcyjnej prowadzącej do przyspieszenia kryzysu ekologicznego.

BIBLIOGRAFIA

- Barnett, J. (2010). Environmental Security. W: A. Collins (red.), *Contemporary Security Studies* (s. 236–239). Oxford: Oxford University Press.
- Bartkowiak, R. (2013). *Ekonomia rozwoju*. Warszawa: PWE.
- Brauch, H.G. (2008). Conceptualising the Environmental Dimension of Human Security in the UN. *International Social Science Journal*, 59, 19–48. DOI: 10.1111/j.1468-2451.2008.00631.x.
- Ciechanowicz-McLean, J. (red.). (2011). *Leksykon ochrony środowiska*. Warszawa: Wyd. C.H. Beck.
- Czajka, S., Becla, A. (2007). *Ekologiczne podstawy procesów gospodarowania*. Wrocław: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu.
- Czaputowicz, J. (2012). *Bezpieczeństwo międzynarodowe. Współczesne koncepcje*. Warszawa: PWN.
- Dobrzańska, B., Dobrzański, G., Kielczewski, D. (2009). *Ochrona środowiska przyrodniczego*. Warszawa: PWN.

- Haliżak, E. (1997). Ekonomiczny wymiar bezpieczeństwa narodowego i międzynarodowego. W: D.B. Bobrow, E. Haliżak, R. Zięba (red.), *Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe u schyłku XX wieku* (s. 125–148). Warszawa: Scholar.
- <https://bip.mos.gov.pl/strategie-plany-programy/polityka-ekologiczna-panstwa/polityka-ekologiczna-panstwa-2030-strategia-rozwoju> (2023.06.08).
- Izdebski, H. (2017). *Doktryny polityczno-prawne. Fundamenty współczesnych państw*. Warszawa: Wolters Kluwer.
- Księżopolski, K.M. (2016). Bezpieczeństwo ekonomiczne – przedmiot badań i praktyka. W: M. Gębska, M. Kubiak (red.), *Współczesne bezpieczeństwo ekonomiczne. Wymiar międzynarodowy* (s. 9–25). Warszawa: Akademia Sztuki Wojennej.
- Leguto-Kobus, P., Jastrzębowska, E. (2011). Bezpieczeństwo a ochrona środowiska przyrodniczego. W: K. Żukrowska (red.), *Bezpieczeństwo międzynarodowe. Przegląd aktualnego stanu* (s. 427–451). Warszawa: Wyd. IUSatTAX.
- Piekarska, A. (red.). (2018). *Pomyśleć ekonomię od nowa. Przewodnik po głównych nurtach ekonomii heterodoksyjnej*. Poznań: Heterodox.
- Soroka, P. (2009). *Strategia bezpieczeństwa zewnętrznego Polski. Proces formułowania*. Warszawa: Aspra.
- Spash, C.L., Asara, V. (2018). Ekonomia ekologiczna, między naturą a społeczeństwem. W: A. Piekarska (red.) *Pomyśleć ekonomię od nowa. Przewodnik po głównych nurtach ekonomii heterodoksyjnej* (s. 195–210). Poznań; Heterodox.
- Wilkin, J. (2015). Ekonomia wolności i ekonomia zniewolenia. Kiedy ekonomia sprzyja poszerzaniu ludzkiej wolności, a kiedy ją ogranicza? W: E. Mączyńska (red.), *Modele ustroju społeczno-gospodarczego. Kontrowersje i dylematy* (s. 19–30). Warszawa: Polskie Towarzystwo Ekonomiczne.

Streszczenie

Bezpieczeństwo ekologiczne stanowi integralny obszar badań i działań praktycznych w ramach bezpieczeństwa narodowego i międzynarodowego. Zmiana systemowa, jaka nastąpiła po rozpadzie układu dwubiegunowego, spowodowała zwiększenie zainteresowania pozamilitarnymi obszarami bezpieczeństwa. Zbiegło się to ze zwiększeniem świadomości ekologicznej, związanej z narastaniem kryzysu ekologicznego. Kryzys ten ma charakter wieloaspektowy, dotyczy zarówno wymiaru środowiska naturalnego, ale także ma wymiar ekonomiczny, społeczny i polityczny. Zagrożenia ekologiczne pochodzą zarówno ze sfery przyrody, ale też w coraz większym zakresie wynikają z działań człowieka. Zwłaszcza niepokojące są skutki nieodpowiedzialnej działalności ludzi i niektórych państw, które w sposób niefrasobliwy motywowane chęcią krótkookresowych korzyści uciekają się do przemocy ekologicznej. Jej skutki są boleśnie odczuwane zarówno przez przyrodę, jak też samego człowieka, zwłaszcza wspólnoty lokalne narażone na niekorzystne skutki działań. W ramach inicjatyw międzynarodowych i narodowych obserwuje się coraz więcej aktywności owocujących aktami prawa zaliczanymi do tzw. prawa miękkiego, które wywołują zmiany w wymiarze instytucjonalnym, ale także świadomościowym. Celem opracowania jest wskazanie na rosnące znaczenie bezpieczeństwa ekologicznego w dyskursie bezpieczeństwa, przy uwzględnieniu podejścia interdyscyplinarnego. Przyjęto założenie o dominującej roli państwa w architekturze bezpieczeństwa w oparciu o analizę źródeł literatury przedmiotu. W artykule zwrócono uwagę na konieczność

aktywnej polityki ekologicznej państwa oraz konieczność zmiany podejścia do procesu gospodarowania odwołując się do socjoekonomicznego ujęcia ekonomii ekologicznej. Zmiana, która daje nadzieję, na odwrócenie swoistej samodestrukcji człowieka wymaga ponownego przeorientowania myślenia o procesie gospodarowania. Powinien on mieć charakter działań zogniskowanych wokół koncepcji bezpieczeństwa zintegrowanego (nadrzędną potrzebą i wartością jest trwanie, przetrwanie i rozwój człowieka w harmonii z otoczeniem, zachowując jednak prymarność humanocentryzmu).

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo ekologiczne, bezpieczeństwo narodowe, kryzys ekologiczny.

Ecological security in an extended security domain

Summary

Ecological security is an integral area of research and practical activities within national and international security. The system change that occurred after the breakdown of the bipolar system has caused increasing interest in non-military areas of security. It has converged on an increasing ecological awareness, which is connected with the growing ecological crisis. This crisis has a multifaceted character and considers both the natural environment as well as the economic, social and political dimensions. Ecological threats come not only from the sphere of nature but also increasingly result from human actions. Especially worrying are the results of irresponsible human activities and some nations which are motivated in a careless way by the willingness to achieve short-term benefits and resort to ecological violence. The results of this are painfully felt both by nature and by mankind itself, especially by the local communities that are more directly exposed to the harmful effects of these actions. Within international and national initiatives, one can observe more and more activities that result in legal acts classified as so-called soft laws and cause changes both in an institutional scope and in the level of public awareness. The aim of the article is to point out the increasing importance of ecological security in the security discourse and to take into account the interdisciplinary approach. The assumption has been made about the dominant role of the state in the security architecture on the basis of the analysis of literature sources. The article has paid attention to the necessity for active ecological politics of the state and the necessity of changing the approach to the process of management by referring to the socioeconomic approach of ecological economics. The change that gives hope for reversing the self-destruction of mankind requires a reorientation of thinking about the management process. It should have a character of activities focused around the integrated security concept (the superior needs and values are persistence, survival and human development in harmony with the surroundings by maintaining the primality of anthropocentrism).

Keywords: ecological security, national security, ecological crisis.

JEL: H56, P18, O10.